

Polské časopisy pro děti a mládež 1824–1918: zpráva o studii¹

Polish press for children and youth 1824–1918: a research report

prof. dr hab. Krzysztof Woźniakowski, orcid: 0000-0002-7626-6118 / Instytut Nauk o Informacji, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; dr Sabina Kwiecień, orcid: 0000-0002-0373-8487 / Instytut Nauk o Informacji, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; dr hab. Władysław M. Kolasa, orcid: 0000-0002-5789-7432 / Instytut Nauk o Informacji, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; dr hab. Michał Rogoż prof. UP, orcid: 0000-0002-8041-0610 / Instytut Nauk o Informacji, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Resumé:

Zpráva se vztahuje ke studii vědců z Ústavu informačních věd Pedagogické univerzity v Krakově, kteří v letech 2014–2018 vyhledali a zkoumali 633 časopisů pro mladší a starší děti a 511 časopisů pro mládež, vydávaných v polských zemích v letech 1824–1918. Časopisy pro děti jsou prezentovány v několika fázích vývoje (1824–1830/1, 1832–1864, 1864–1890, 1891–1914, 1915–1918). Tyto fáze byly stanoveny s ohledem na rozdělení Polska na tři územní zábory a hlavní regiony v jejich hranicích. Časopisy pro mládež, které se rozvíjely hlavně od konce 19. století, byly rozděleny do skupin vědeckých, společensko-politických, umělecko-literárních, školních a harcerských periodik a byly také popsány podle zvláštností jejich vývoje v jednotlivých záborech a regionálních střediskách.

Klíčová slova: Polsko, časopisy pro děti v 19. a 20. století, časopisy pro mládež v 19. a 20. století

Summary:

The report refers to research by employees of the Institute of Information Sciences of the Pedagogical University of KEN in Kraków, who in the years 2014–2018 catalogued and researched 633 titles of magazines for younger and older children and 511 titles of youth magazines published in Poland in the years 1824–1918. These periodicals were presented at subsequent stages of development (1824–1830/1, 1832–1864, 1864–1890, 1891–1914, 1915–1918) determined by the historical partitionings of Poland in three territorial annexations and major regions within their borders. The youth periodicals, developing mainly from the end of the 19th century, were classified into academic, socio-political, artistic-literary, school and scout magazines and discussed according to the specificity of their development in particular partitioned sectors and regional centers.

Keywords: periodicals for children, periodicals for youth, education, children's and youth literature, polish history

1 Zpráva se týká výzkumu provedeného v rámci grantu Národního vědeckého centra (Narodowe Centrum Nauki) č. UMO-2013/11/B/ HS2/02589, ID 23859: Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku.

Výzkum časopisů pro děti a mládež byl tradičně prováděn literárními vědci, pedagogy a historiky školství a až donedávna byl na okraji zájmu odborníků v oblasti mediálních studií, pro které tato periodika byla podřadným a okrajovým předmětem. V důsledku toho, i když vzniklo několik kvalitních prací na toto téma, je třeba zaznamenat hluboký nedostatek širšího a novějšího syntetického přístupu k předmětu. V polském prostředí se to týká hlavně časopisů pro děti a mládež 19. století, které byly ignorovány nebo velmi povrchně zpracovávány v publikacích na našem trhu, věnovaných dějinám tisku, např. ve vícesvazkové syntéze dějin polského periodického tisku 1661–1945, která byla připravena kdysi pod záštitou Jerzyho Łojeka v Ústavu literárního výzkumu Polské akademie věd.² K tomuto jevu přispívalo to, že jednotlivé ročníky časopisů pro děti a mládež byly velmi rozptýlené (také za hranicemi státu) a nekompletní, nebyly totiž systematicky shromažďovány v knihovnách a jen velmi malá část byla mikrofilmována nebo digitalizována. Skupina badatelů v oboru mediálních studií, knihovni a informační vědy a literárních vědců z Ústavu informačních věd Pedagogické univerzity v Krakově se pokusila vypořádat se s tímto problémem. Svůj výzkum prováděli hlavně v letech 2014–2018. Na základě dostupných bibliografických údajů vytvořili téměř kompletní seznam periodik z let 1824–1918, který obsahuje 633 titulů pro mladší a starší děti (což je počet mnohokrát větší než dříve známých cca 40 titulů časopisů) a 511 titulů pro mládež (společensko-politických, kulturních, školních, harcerských³, studentských a etických). S ohledem na velké množství materiálu nebyla zkoumána efeméra, a také kalendáře a časopisy, které byly vydávány v historických polských zemích v jiných jazycích než v polštině (např. v ruštině, ukrajinštině, běloruštině, litevštině, jidiš nebo hebrejštině). Na základě průzkumu fondů knihoven ve Varšavě, Krakově, Poznani, Gdaňsku, Vratislavi a za současnými hranicemi Polska – ve Vilně a Lvově – vznikla elektronická báze obsahující celkem 1827 (bohužel ne vždycky úplně kompletních) ročníků časopisů o celkovém obsahu 2 100 000 stran, která se stala základem pro různé popisy a analýzy.

Pozornost byla věnována hlavně **časopisům pro mladší (5–10 let) a starší (10–16 let) děti**. Dějiny těchto časopisů začínají (pokud vynecháme edice překladů cizojazyčných periodik, např. „*L'Ami des enfants*“ (1782–1786) nebo „*Der Kinderfreund*“ (1789–1792)) varšavským měsíčníkem Klementyny z Tańskich Hoffmanové „*Rozrywki dla dzieci*“ [Zábavy pro děti] (1824–1825). Jejich vývoj byl ovlivněn mnoha faktory, od obecných politicko-ekonomických podmínek po tehdejší výchovné a vzdělávací koncepce. Zároveň na ně měly také vliv – i když tento vliv byl opatrně dávkovaný – aktuální literární a umělecké proudy (v časopisech pro mladé čtenáře a také v literatuře toho druhu obvykle tyto proudy byly charakteristickým způsobem „opozdžené“ a selektivně přizpůsobené v porovnání s hlavním proudem pro dospělé) a pomalu se rodící (v první polovině 19. století) „specializace“ spisovatelů, kteří psali hlavně nebo dokonce výhradně pro děti. K tomu všemu je třeba také zmínit tiskovo-vydavatelskou realitu a cenzurní omezení, která se lišila ve třech tehdejších jazykových záborech: ruském, rakouském a pruském (kromě toho uvnitř každého záboru existovaly také regionální rozdíly). V období 1824–1830/1831 měl zábor ruský s Varšavou vlastně monopolní pozici – šest časopisů. Kromě „Zábav pro děti“ si pozornost zaslouží zejména experimentální „*Dziennik dla Dzieci*“ [Deník pro děti] Stanisława Jachowicze (1830) a pulavský měsíčník „*Skarbiec dla dzieci*“ [Pokladnice pro děti] (1830), který se vyznačoval velmi pečlivou ediční úpravou.

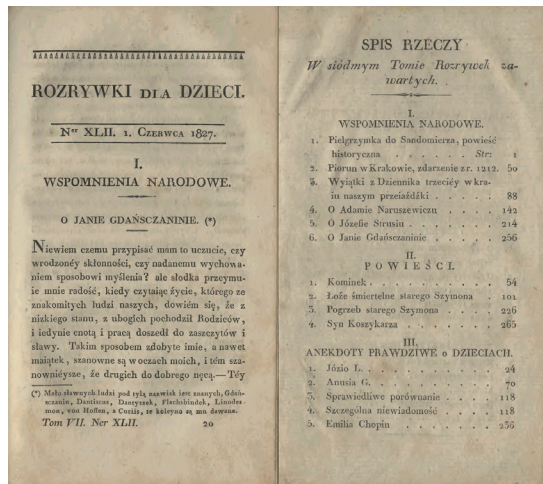
2 *Historia prasy polskiej*, ed. J. Łojek, svazek 1–4, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976–1980.

3 Harceři – polští skauti (pozn. redakce).

V letech 1832–1864 byla geografie periodik značně rozšířena, jelikož kromě nových varšavských titulů (bylo jich osm) vznikly (občas také v podobě tzv. kryptoperiodik⁴) první časopisy v rakouské Haliči (celkem čtyři, např. na tomto území průkopnický lvovský „Przyjacieł Dzieci“ [Přítel dětí] (1848–1852)) a v pruském záboru (pět periodik, včetně časopisů „Szkółka dla Dzieci“ [Školka pro děti] (1850–1853) a „Szkółka dla Młodzieży“ [Školka pro mládež] (1854–1855) vydávaných v Poznani a editovaných vynikajícím pedagogem Ewarystem Estkowským). Je třeba také zmínit pokus o vytvoření časopisu v kruzích emigrace po listopadovém povstání (1830–1831) – pařížské „Nowe Rozrywki dla Dzieci“ [Nové zábavy pro děti] (1834).

V období po lednovém povstání (1863–1864) došlo k obrovskému kvantitativnímu a kvalitativnímu rozvoji periodik pro mladé čtenáře. Kromě toho se přecházelo od spíše pomíjějícího modelu časopisu vydávaného, redigovaného a často také psaného jednou osobou k modelu vícečlenných redakčních skupin s několika specializovanými odděleními (zejména literárním, historicko-biografickým, geograficko-cestovatelským, o přírodě nebo oddělením popularizace objevů a vynálezů). Časopisy tohoto období

byly bohatší co do ilustrací a jejich sazba se odpoutávala od „knižní“ jednosloupcové sazby. V letech 1864–1890 tyto změny doprovázely stále větší rozdíly mezi jednotlivými územními záboru. V ruském záboru (Polském království) byla omezení spojená s cenzurou velmi přísná (zejména v oblasti historické problematiky, která byla v podstatě zaměřená na starověk a středověk a nepřesahovala 17. století; oblast cestování a zeměpisu byla zaměřená na exotiku a zprávy o polských zemích byly velmi omezené), avšak nečtené vydavatelské iniciativy (pět časopisů) byly stabilní, přičemž náchylné k prvkům pozitivistického programu. Příkladem toho byly pro celou dobu nejrepresentativnější časopisy „Przyjacieł Dzieci“ [Přítel dětí] (1861–1915, vrchol časopisu připadl na období redakce Jana Kanteho Gregorowicze, 1867–1890, časopis byl tehdy vzorem pro všechny polské země), „Świat“ [Svět] (1876–1881) a „Wieczory Rodzinne“ [Rodinné večery] (1880–1914). Tyto časopisy se snažily pokud možno doplnit nebo dokonce nahradit stále více rusifikované oficiální školství.

Obr. 1 Rozrywki dla Dzieci 1827

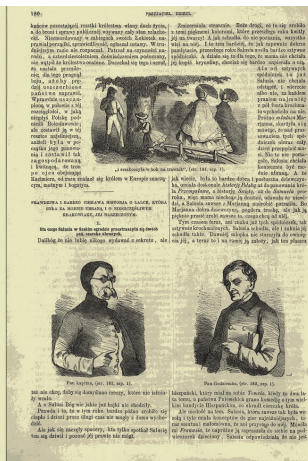
Obr. 2 Wieczory Rodzinne 1879

4 Pozn. redakce: V polském prostředí se *kryptoperiodiky* nazývají časopisy, které nemají všechny funkce časopisu, např. mají homogenní obsah; mohou být knihou, která vychází v pravidelné periodicitě (seriálová publikace).

Je třeba také zmínit, že jevů podobně poprvé v dějinách časopisů pro mladá čtenáře byly zohledněny rozdíly v možnostech vnímání mezi mladšími a staršími dětmi a výsledkem toho byly přílohy textově a ilustračně přizpůsobené nejmladším čtenářům do 6 let. V Haliči, od roku 1867 autonomním územím v rámci rakouského Předlitavska, s polským jazykem v úřadech a ve školství, byla zachována relativní svoboda projevu (ve srovnání se zábořem ruským a pruským) a bylo možné se také v tehdejších osmi dětských časopisech dotýkat otázky polského boje za nezávislost v 19. století; opět ve velmi omezené míře sem pronikaly pozitivistické myšlenky. Využíval to zejména Iwovský „*Towarzysz Pilnych Dzieci*“ [Druh pilných dětí] (1873–1873, od 1872 jen „*Towarzysz*“) Władysława Belzy, který okamžitě reagoval na lednové povstání publikováním příslušných literárních textů. K důležitým periodikům tohoto období patří také stanislavsko-ivovský časopis „*Światelko*“ [Světýlko] (1883–1892) a nejdéle vydávaný haličský časopis – Iwovský „*Mały Świataek*“ [Malý svět] (1887–1939) Anny Lewické. V pruském zábořu v prostředí nově vzniklého (1871) Německého císařství (v němž dominantní postavení mělo Pruské království) a bismarckovského tzv. „*Kulturkampf*“ byl polský jazyk naprosto odstraňován ze školství. Z toho důvodu tamní většinou efemérní časopisy pro děti se soustředily na mimoškolní vzdělávání v oblasti psaného a mluveného polského jazyka na poměrně základní úrovni, udržování katolického náboženství a asimilaci vybraných pozitivistických hesel, v čele s kultem práce. Typickou vlastností pruského zábořu – na rozdíl od ruského a rakouského – byla absence jasného ústředního střediska tiskové a vydavatelské činnosti. Nejdůležitější ze 14 časopisů vydávaných na tomto území byly: „*Przyjaciel Polskich Dzieci*“ [Přítel polských dětí] (Gdaňsk 1865–1866), „*Przyjaciel Dzieci*“ [Přítel dětí] (Pelplin-Chełmno, 1866–1867) a „*Przyjaciel Dzieci i Młodzieży*“ [Přítel dětí a mládeže] (Chełmno-Poznaň, 1869–1873); byly vydávány Józefem Cichoszewským. Další časopisy vycházely také v Toruni, Poznani, Strzelně a Katovicích.

Obr. 3 *Przyjaciel Dzieci* 1872

Obr. 4 *Młodzieży* 1914

Nová vývojová fáze ve všech zábořích nastala v letech 1891–1914. Generační výměna mezi tvůrci časopisů pro děti, postupné pronikání modernistických proudů do těchto periodik a také nové tendence v pedagogice (odklon od utilitárního didaktismu, zaměřené na estetické vzdělávání a rozvoj individuality) se v tomto období přidaly k politickému napětí, především v Polském království (revoluce 1905–1907 a částečné zmírnění cenzury) a na území pod německou vládou (vlna školních stávek). V důsledku toho došlo

ve všech záborech k významným změnám v časopisech pro mladé čtenáře a kromě toho se tato periodika objevila poprvé na územích, kde dříve neexistovala (pod ruskou vládou tzv. „zabrané území“, pod vládou Rakouska-Uherska Rakouské Slezsko). V Polském království (a na „zabraném území“) vycházelo tehdy 27 časopisů, v Haliči a v Rakouském Slezsku 29, v různých provinciích Německého císařství – 34. „*Przyjacieł Dzieci*“, který byl stále vydáván, se zbavil své dřívější averze vůči veškeré fantasticko-pohádkové tvorbě a výrazně omladil skupinu redaktorů, autorů a spolupracovníků. Snažil se také využít zmírnění cenzury, zavedené v roce 1905 – především uskutečnil odpovídající změny v oddělení literárních a historických textů (téma národních povstání), a také v oddělení cestovatelsko-geografickém. Kromě toho dokončil obnovu struktury, když vytvořil autonomní přílohu pro nejmladší děti, „*Światke dziecięcy*“ [Dětský malý svět]. Negativní byl vývoj obdobně dlouholetého časopisu „*Wieczory Rodzinne*“, který po několika změnách redaktorů nakonec v letech 1913–1914 přešel do rukou nacionalisticko-klerikálních a antisemitských kruhů, což mělo katastrofální vliv na jeho obsah. Období 1891–1914 bylo v Polském království současně obdobím, kdy se objevilo mnoho nových periodik, také mimo Varšavu. Za zmínku stojí především svébytný, v Polsku první obrázkový časopis pro nejmladší čtenáře do 10 let, „*Moje Pisemko*“ [Můj časopisek] (1902–1915), ilustrovaný týdeník „*Nasz Świat*“ [Náš svět] (1910–1918) nebo týdeník vynikající úrovně „*Z Blizka i z Daleka*“ [Zblízka a zdaleka] Janiny Mortkowiczowé a Stefanie Sempołowské, který záměrně odmítal veškerou infantilizaci a choval se k mladému čtenáři jako k dospělému, včetně výběru materiálů z oblasti společenských věd a literárních textů.

Obr. 5 Z *Blizka i z Daleka* 1913

Je třeba zmínit, že v Haliči v tomto období, konkrétně v roce 1893, došlo ke spojení časopisů „*Mały Światko*“ a „*Światko*“, a také vznikly čtrnáctideník „*Wiek Młody*“ [Mladý věk] (1893–1904) a krakovsko-varšavský (tudiž demonstrativně „nadzaborový“) čtrnáctideník „*Promyk*“ [Paprasek] (1909–1910). Některá z periodik, která vycházela poprvé v Rakouském Slezsku, měla vzhledem k místním náboženským specifikům evangelický charakter, nejdéle vydržela těšínská „*Jutrzenka*“ [Jitřenka] (1911–1914). V pruském záboru v tomto období existovalo mnoho efemérních dětských příloh novin a časopisů pro dospělé, vydávaných v poznaňské oblasti, v západním Prusku a ve Slezsku a zaměřených hlavně na mimoškolní udržování schopnosti mluvit a psát v polštině.

Léta první světové války 1914–1918 nepřerušila kontinuitu dějin polských dětských časopisů, ale ze zřejmých důvodů byly tyto roky odlišnou fází jejich vývoje. Celkem bylo identifikováno 31 „válečných“ periodik. Většina existovala už dříve a nadále fungovala v nových, těžkých podmínkách nedostatku papíru a válečné cenzury, některé ovšem vznikly od základů nově. Typické pro ně bylo – bez ohledu na zemi a region, ve kterém vycházely – nasycení politicko-válečnou realitou. Byly přizpůsobené dětskému vnímání a spojené s opatrnou nadějí na prospěšné změny statusu národa a polských zemí. Na území pod ruskou vládou je to viditelné zejména v bývalém varšavském časopisu „*Przyjacieł Dzieci*“, který byl těsně před válkou v roce 1914 rozdělen na dva formálně oddělené týdeníky – „*Przyjacieł Młodzieży*“ [Přítel mládeže] pro starší čtenáře a „*Przyjacieł Dzieci*“ [Přítel dětí] pro mladší čtenáře. Oba tituly byly rychle zrušeny po vytlačení Rusů a dobytí Varšavy Němci, ti ale souhlasili se vznikem několika nových časopisů.

Nejdůležitější z nich jsou „W Słońcu“ [Na slunci] (1916–1926) a dva časopisy, které měly významnou roli také později v meziválečném období – „Płomyk“ [Plamen] a „Płomyczek“ [Plamének], založené v roce 1917. V Haliči, po skončení skoro roční ruské okupace, která zahrнула část jejího území, byl v roce 1916 obnoven lvovský „Mały Światek“ Anny Lewické, jediný „válečný“ dětský časopis na polských územích, který jednoznačně vyjadřoval podporu legionářské ideji a Józefu Piłsudskému. V pruském záboru pokračovaly také ve svém dosavadním profilu i předválečné časopisy, které se však snažily vyhybat se vyjadřování v duchu oficiálního „pruského“ vlastenectví.

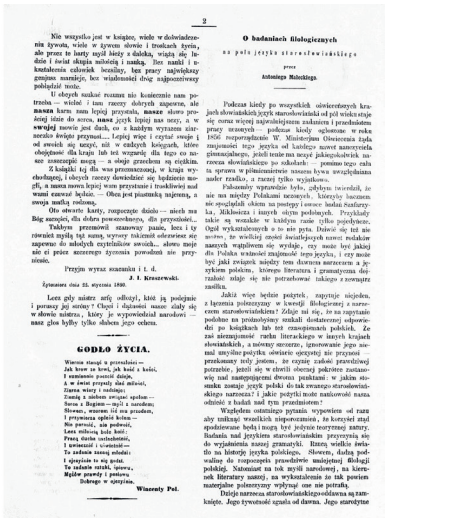
V listopadu 1918 většina periodik, která byla ještě tehdy vydávána, zareagovala nadšeně, když Polsko vyhlásilo nezávislost, avšak celá epocha dějin polských časopisů pro děti skončila. Nastala zcela nová situace – vznikl polský stát, vznikl také jednotný trh knih a tisku, který mohl fungovat pro polskou školu, před časopisy byly stanoveny nové a odlišné úkoly. Už jen několik z nich vycházelo potom v meziválečném období a kromě časopisů „Płomyk“ a „Płomyczek“ neměly důležitou roli.

Analýzy a studie časopisů pro mladší a starší děti 1824–1918 jsou součástí připravované dvoudílné monografie, přičemž v díle 1 byly detailně popsány vydavatelské dějiny těchto časopisů (rozdělené do výše uvedených období: 1824–1830/1831, 1832–1864, 1864–1890, 1891–1914, 1914–1918, s ohledem na záborové a regionální rozdělení), zatímco díl 2 byl věnován hlavním tématům obsahu těchto časopisů (literární texty, kulturní a umělecké otázky, dějiny a současnost, zeměpis a cestování, přírodní otázky, technika, práce a vynálezy, pedagogické a etické otázky, náboženství, tělesná výchova a duševní zábava, rubriky kontaktu se čtenáři, soutěže a společenských akcí) a prezentaci vývoje grafické úpravy. Současně byl proveden přezkum nesamostatných dětských příloh časopisů pro dospělé čtenáře (rodiče a pedagogové) a vlastním způsobem se vyvíjejících náboženských časopisů pro děti.

Díl 3 byl věnován hlavně časopisům pro mládež, tj. určeným starší mládeži, přibližně ve věku 15–25 let, které vznikly v Polsku později než časopisy pro děti (celkem 511 časopisů, které vycházely v letech 1824–1918). Průkopnickými tituly v této oblasti byly vatislavský „Znicz“ [Svíčka] (1851–1852) a lvovská „Czytelnia dla Młodzieży“ [Čítárna pro mládež] (1860–1861), celkem 511 časopisů.

Obr. 6 Czytelnia dla młodzieży 1860

Tyto tituly se vyvíjely odděleně od časopisů pro mladší čtenáře a především byly aktivně editovány samotnou mládeží a spojeny (také organizačně) se soudobým společensko-politickým a kulturním životem.

Jako samostatná kategorie jsou uváděny akademické (studentské) časopisy, jejichž dějiny začaly emigračním efemérním pařížským čtrnáctideníkem „*Przyszłość*“ [Budoucnost] (1866) a které v Polsku existovaly hlavně v Haliči. Velmi složitou a různorodou skupinou byly společensko-politické časopisy pro mládež, mezi nimi periodika pro mladé nacionalisty (hlavně, ale ne výhradně, v Haliči, např. Ilovská „*Teka*“ [Portfej] (1899–1910, 1912)), progresivně socialistické časopisy (mj. Ilovský „*Promień*“ [Paprsek] (1899–1912) nebo krakovské „*Zjednoczenie*“ [Spojení] (1905–1911)), lidové (např. varšavské „*Młodzi idą*“ [Mladí jdou] (1911–1914)), křesťanskodemokratické a konzervativní (např. varšavský „*Prąc*“ [Proud] (1909–1915)). Mezi kulturně uměleckými periodiky pro mládež stojí za zmínku především „*Jednodniówka Monachijska*“ [Mnichovský „jednodeník“] (1899) a varšavské „*Pro Arte et Studio*“ (1916–1918). Odděleně působily specifické (částečně rukopisné a nelegální) školní časopisy, které byly určeny obvykle velmi úzkému kruhu spolužáků (průkopnickým titulem byl lublinský „*Głos z Kąta*“ [Hlas z kouta] (1865)), a staly se obzvláště početnými po roce 1901. Vlastní časopisy mělo také harcerské hnutí, organizující se (částečně nelegálně) na polských územích, mj. Ilovský „*Skaut*“ (1911–1919) nebo varšavský „*Skaut*“ (1913–1914). Konečně je třeba zmínit polské židovské časopisy pro děti a mládež, vyvíjející se úplně odděleně od hlavního proudu časopisů pro mladé čtenáře, jejichž zaměření bylo jak sionistické, tak asimilační.

Vědci dokázali, jak se zdá, významně systematizovat, obohatit a doplnit (pokud se jedná o materiál a analýzu) dosavadní stav vědy o periodikách pro mladého čtenáře vycházejících v letech 1824–1918, zejména s ohledem na nedostatečně známou oblast časopisů pro mladší a starší děti, která – kromě její počáteční vývojové fáze – doposud byla velmi málo prozkoumána.

Překlad textu do češtiny: Anna Maślanka

Zpráva je výstupem z řešení grantového úkolu Národního vědeckého centra (Narodowe Centrum Nauki) – Polska prasa dla dzieci i młodzieży do 1918 roku (č. UMO-2013/11/B/ HS2/02589, ID 23859), vedoucí grantu prof. dr hab. Krzysztof Woźniakowski.

Použitá literatura:

- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, díl 3: 1865–1918, svazek 1, Warszawa 2000.
- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, díl 3: 1865–1918, svazek 2, Warszawa 2010.
- Bibliografia historii Polski XIX i XX wieku*, díl 3: 1865–1918, svazek 3, Warszawa 2017.
- CHMIELOWSKI, Piotr, 1885. Czasopisma polskie dla młodego wieku. In: *Encyklopedia wychowawcza*, díl 3, Warszawa, s. 567–569.
- DZIADZIO, Andrzej, 2012. *Cenzura prasy w Austrii (1862–1914)*: studium prawno-historyczne, Kraków.
- FRACKOWIAK, Witold, 1979. *Pedagogiczne aspekty polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach Zachodnich w okresie rządów Bismarcka (1862–1890)*, Bydgoszcz.
- FRACKOWIAK, Witold, 1981. *Pedagogiczne tendencje pomorskiej i kujawskiej prasy polskiej dla dzieci i młodzieży w latach 1891–1920*, Bydgoszcz.
- GRABOWSKI, Stanisław, 2001. *Na przyszły użytek: z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk.
- GZELLA, Grażyna a J. GZELLA (ed.), 2001. Pruskie prawo prasowe w drugiej połowie XIX wieku. In: *W kręgu prasy (przeszłość – teraźniejszość – przyszłość)*, díl 2, Toruń, s. 33–43.
- KAMISIŃSKA, Dorota, 2015. Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci drugiej połowie XIX wieku na przykładzie warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego „Przyjaciela Dzieci”. In: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. 13, 15–51.
- KANIEWSKA-LEWANSKA, Irena, 1975. *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864: zarys rozwoju, wybór materiałów*, Warszawa.
- KOLASA, Władysław Marek, 2017. The first Polish children's magazines (1824–1830). In: *Zeszyty Prasoznawcze*. (4), 880–903.
- Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Prasa polska w latach 1864–1918*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- KWIECIEŃ, Sabina, 2016. Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży do 1918 roku. In: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. 14, 254–273.
- SOCHA, Irena, 1992. Czasopisma dla dzieci i młodzieży na Śląsku drugiej połowie XIX wieku: zarys problematyki. In: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku: zarys problematyki*, red. M. Pawłowiczowa, Katowice, s. 127–140.
- WOŹNIAKOWSKI, Krzysztof, 2017. Galician Periodicals for Children and Adolescents in the Time of Positivism. In: *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia*. 15, 195–220.
- WOŹNIAKOWSKI, Krzysztof, KWIECIEŃ, Sabina, KOLASA, Władysław M. a Michał ROGOŹ. Polské časopisy pro děti a mládež 1824–1918: zpráva o studii. *Knihovna: knihovnická revue*. 2020, 31(2), 106–113. ISSN 1802-3250.